

Slobodan VUKIĆEVIĆ*

INDIVIDUALNE I GRUPNE EKONOMSKE SLOBODE (sociološki pristup)

1. ONTOLOGIJA DRUŠTVA I EKONOMSKE SLOBODE

Sloboda je najopštija društvena kategorija čija je vrednosna struktura povezana sa ukupnom ontologijom društva. Zbog toga razumijevanje ekonomskih sloboda moramo situirati u kontekst ukupnih ljudskih sloboda u jednom društvu. Pogotovo nas na to obavezuje naznačena tema EKONOMSKE SLOBODE I RAZVOJ CRNE GORE.

Sloboda nije nešto „što se nalazi s one strane stvarnog socijalnog determinizma”, društvena kategorija koju je moguće razumijevati van uslova neophodnih za njeno razvijanje. Sloboda istovremeno zahvata pojedinca, društvo i njegove institucije, pogotovo državu kao najvažniju i najmoćniju instituciju društva.

Sociološki posmatrano, sloboda je neodvojiva od društvene promjene postojećeg stanja, pogotovo od promjene *pretpostavki* na kojima se održava postojeći sistem. Sociološko saznanje u tom kontekstu mora imati stvaralački, angažovani karakter, a ne karakter vrednosne neutralnosti.

2. SOCIOLOŠKI PRISTUPI

„Radikalna sociologija” osporava „vrednosno neutralnu sociologiju” tvrđnjom da logički nije moguće baviti se sociološkim izučavanjima dru-

* Profesor Univerziteta Crne Gore u penziji

štvenih fenomena, a ne zauzimati stav prema njima. To pogotovo nije moguće kada je u pitanju sloboda. U kritičkim stavovima, prema „vrijedno-sno neutralnoj sociologiji”, ističu se i sledeći argumenti: ukoliko nemamo nikakvog opredjeljenja, ukoliko ne vršimo nikakav izbor, to znači da svjesno ili nesvjesno zauzimamo afirmativan stav prema postojećem, podržavamo postojeću strukturu moći i vršimo, ne naučnu kritiku, već racionalizaciju apologije postojećeg stanja. Pojava „radikalne sociologije” ima naročiti značaj i kao kritika empirizma u sociologiji. Empirizam je po radikalnim sociolozima parcijalizovan pristup društvu i društvenim fenomenima koji nema snage da ih objasni na adekvatan način. Stavovi „radikalne sociologije” su od izuzetnog, teorijskog i metodološkog značaja za izučavanje slobode i njene korelacije sa razvojem društva. U njima su sadržane dvije bitne sociološke činjenice: 1) slobodu uopšte, pa ni ekonomske slobode, ne možemo naučno razumijevati, tumačiti i objasniti bez *pretpostavki* za njeno ostvarivanje; 2) slobodu kao najopštiju društvenu kategoriju moramo posmatrati u njenoj *cjelovitosti*, a naročito u *interferenciji* raznih vrsta slobode.

„Humanistička sociologija” još više insistira na cjelovitom pristupu, ističući pozitivan smisao djelovanja van normi vladajućeg sistema, koji se sastoji u kreativnosti i težnji čovjeka za samoostvarenjem, što vodi unapređenju ljudske prirode. „Humanistička sociologija” kao osnovni problem postavlja slobodu i autonomiju čovjeka. Osnovni zadatak „humanističke sociologije” je u otkrivanju institucija i vrijednosti koje doprinose unapređenju sposobnosti grupa i individua za slobodni i odgovorni izbor u skladu sa vlastitim potrebama za razvojem. Predmet tako orijentisane sociologije jeste sloboda kao svijest o alternativama i kao sposobnost da se djeluje u skladu sa tim saznanjem.

Osnovna zamjerka „humanističkoj sociologiji” odnosi se na njeno zapostavljanje značaja društva u odnosu na ličnost. Razraditi koncept savremenog razvoja ličnosti, bez istovremenog razrađivanja koncepcije razvoja društva, ne može dati značajne teorijske ni praktične rezultate.

U tom smislu, savremena sociološka teorija nastoji da društvo objasni u smislu društvenih odnosa, institucija, organizacija i društvenih grupa i u smislu ostvarivanja generičke suštine čovjeka (šire: Vukićević, 2005). Jedino na taj način, to jest u spoju realiteta društvenih odnosa, institucija, organizacija i društvenih grupa i čovjekove generičke suštine, može se iznaći „formula” u kojoj društvo kao totalitet ne uništava pojedinca, već predstavlja okvir dovoljno prostran za ispoljavanje totaliteta pojedinca koji će na taj način biti dinamička osnova samog društva.

3. SLOBODA POJEDINCA I SLOBODA DRUŠTVA

Izostavljanje bilo kojeg od ovih elemenata ili apsolutizovanje bilo kojeg, onemogućava puno razumijevanje slobode kao fundamentalne i opštedruštvene kategorije.

Još od Kanta, sasvim je jasno da sloboda mora biti uopštiva kako bi se omogućilo povezivanje slobode pojedinca i slobode društva. Univerzalnost slobode time ne ostaje na apstraktnoj univerzalnosti, već dobija svoju snagu, smisaonost i djelotvornost, što istovremeno znači ostvarivanje slobode pojedinca i slobode njegove zajednice. Ostvarivanje slobode se ovdje ispoljava kao istorijsko stremljenje koje na egzistencijalnom nivou prati esencijalnost ljudske prirode i prirode ljudske zajednice.

Na drugoj strani, ovo teorijsko polazište omogućava egzaktno identifikovanje tendencijskih stremljenja, koja znače otuđenost čovjekove prirode i prirode njegove zajednice i uspostavljanje onih vidova društvene moći koji za većinu ljudi znače neslobodu.

Slobodu treba vezivati za društvenu moć, ali društvenu moć asocijativnog tipa, u kojem povećanje moći pojedinca znači istovremeno povećanje moći društva i njegovih institucija, i obrnuto. To je razvoj kao sloboda!

4. SISTEMSKI PROIZVEDENE „MREŽE” KAO DRUŠTVENE GRUPE

Dinamiku ontologije savremenih društava karakterišu globalna kretanja koja se operacionalizuju na bazi logike „umrežavanja”. „Restrukturiranje kapitalizma kao sistema karakterišu raznovrsnost izgradnje njegovih operativnih modela i primjena modela logike „umrežavanja” u cilju jačanja konkurentnosti i ukupnog društveno-ekonomskog razvoja i napretka” (Radovanović, 2007, 258). Činjenica je da logika „umrežavanja” ima pozitivnih posledica za pojedinca, preduzeće, državu i druge bitne komponente ontologije savremenih društava. „Međutim, ovi procesi istovremeno imaju za rezultat pojavu da milioni ljudi i ogromna prostranstva u geografskom smislu budu isključeni iz blagodeti globalnih povezivanja, i to ne samo kada su u pitanju nerazvijene zemlje već i određene društvene grupe i područja u okviru najrazvijenijih zemalja sveta” (Radovanović, 2007, 258). Analizirajući ove tendencije, Radovanović konstatuje: „Osnovna jedinica ekonomske organizacije nije više pojedinac, porodica, preduzeće ili država, već mreža” (Radovanović, 2007, 259).

Za našu analizu individualnih i grupnih ekonomskih sloboda logika „umrežavanja” i sama „mreža” dobijaju bitne *sociološke dimenzije*.

Sistemske proizvedene „mreže” dobijaju karakter društvenih podstruktura u okviru globalne strukture društva, a to znači da ne obuhvataju sve djelove društvene strukture. U tom smislu, Castels naglašava da se društvo dijeli na „one koji uspostavljaju mreže, one koji su umreženi i na kraju, one koji su isključeni, odnosno čiji posao ili firma nisu umreženi u globalni sistem privrede” (Castels, 2000, 273).

Podjela na „umrežene” i „neumrežene” proizvodi jako značajne posljedice za društvo i pojedince na makro i mikronivou. „Beznadežnost situacije u koju dopjevaju isključeni pogoduje organizatorima globalnog kriminala da razvijaju specifična globalna tržišta koja pripadaju sferi kriminalne ekonomije (droga, prostitucija, trgovina decom, trgovina ljudskim organima, krijumčarenje imigranata, pranje novca itd.)” (Radovanović, 2007, 257).

Očigledno je da „umreženi” i „neumreženi”, uključeni i isključeni, formiraju mreže. Sociološki bitna činjenica je da ove mreže, bez obzira na sav značaj virtualnih veza u savremenom društvu, ne mogu funkcionisati bez neposrednih veza i odnosa ljudi, a to znači da se i jedni i drugi konstituišu i funkcionišu kao *društvene grupe*.

Bez obzira na to da li se javljaju kao formalne ili neformalne društvene grupe, one imaju svoju cjelinu sa stanovišta članova koji ih sačinjavaju, ciljeva i interesa na bazi kojih se konstituišu, sredstava kojima raspolažu, karakterom djelatnosti i funkcije koje vrše i moći i uticaja koje imaju na društvena kretanja, pa naravno i na ekonomske slobode.

Sociološki realitet svih društvenih grupa je nesporan i bitan momenat ontologije svakog društva, pa naravno i crnogorskog, bez kojeg se ne može zahvatiti cjelina slobode kao fundamentalne društvene kategorije. Zbog toga se grupnospecifične ekonomske slobode moraju uzimati kao značajan momenat, pored individualnih ekonomskih sloboda, u razumijevanju razvoja crnogorskog društva.

5. PROTIVREČNOSTI DRUŠTVA I EKONOMSKE SLOBODE

Liberali tvrde da slobodu ne treba brkati sa uslovima za njeno ostvarenje.

Znači li to da o slobodi, pa i o ekonomskim slobodama, možemo raspravljati ne obazirući se na protivrečnosti u kojima se nalazi savremeno društvo i očigledne protivrečnosti razvoja Crne Gore?

Savremeno društvo i čovjek u njemu, pa i Crna Gora, najdirektnije su suočeni sa zastrašujućom tendencijom: *bogati – bogatiji, siromašni – siromašniji*.

U okviru ovog paradoksa savremenog svijeta, bitno je zapaziti da se nejednakosti bogaćenja sa makroplana (između država), sve više prenose na mikroplan (unutar svake države). Jasno je da ovaj društveni proces mora sve više zaoštravati društvene suprotnosti na makro i mikroplanu. Logika sile, a ne fundamentalne ljudske vrijednosti, u okviru kojih je svakako sloboda, usmjerava ovaj društveni proces u smislu rasta pojedinih monopola i zaoštavanja protivrečnosti savremenog svijeta.

Zabrinjavajući su pokazatelji da od 6,3 milijarde svjetskog stanovništva, 75,0% živi u nerazvijenim, odnosno nedovoljno razvijenim zemljama i raspolaže sa svega 12,6% svjetskog društvenog proizvoda, dok svega 25,0% svjetskog stanovništva živi u srednje i visokorazvijenim zemljama, a raspolaže sa cijelih 87,4% svjetskog društvenog proizvoda.

Najmanje dvije trećine stanovništva u svijetu (Crne Gora nije izuzetak) nalazi se pred osnovnim pitanjem: Kako da pomjeri granice svoga siromaštva?

Da li to može učiniti mirnim putem na bazi ekonomskih sloboda koje joj nudi liberalna ekonomija i posledice koje je ona proizvela na globalnom i lokalnom nivou? Da li je jedna trećina bogatih spremna da dozvoli pomjeranje sadašnjih granica mirnim putem?

Centralno pitanje je da li se ove suprotnosti mogu razrešavati mirnim putem? Argumenata skoro da nema za bilo kakav pozitivni odgovor. Pogotovo ako se tome dodaju varvarska trka u traženju novih izvora energije, koju trošimo više nego što možemo da je nađemo, nezapamćeno degradiranje prirode i kao kruna svega toga vladavina prisilne ekonomije i logika „umrežavanja” i isključivanja u procesu globalizacije.

„Šok stvarnosti je tu” (N. Elias), a za njegovo prevladavanje neophodno je imati u vidu cjelinu socijalno-egzistencijalne, psihološke i istorijske zbilje.

Sloj bogatih u Crnoj Gori, a to je vladajuća struktura ne samo u ekonomiji nego i u politici, državnoj upravi, menadžerskoj eliti, a treba uključiti i razne neformalne društvene grupe, smatra svoju poziciju svojim vlasništvom, ostvarenim, zarađenim, isključivo svojim sposobnostima i svojim angažovanjem, koje, prema tome, niko ne smije, niti ima pravo, da im dovodi u pitanje. Znači, sama *hijerarhijska pozicija je ušla u strukturu*

vlasništva sa punim značenjem, čak i u naslednom smislu obezbeđenja međugeneracijskog kontinuiteta i kanala društvene pokretljivosti.

Poziciono i ekonomsko vlasništvo se neraskidivo spaja sa monopolom moći u društvu, što obezbeđuje proces samoreprodukcovanja i zatvaranja „strateških” elita.

Pripadnici ove elite smatraju da su sve to vlasništvo (poziciono i ekonomsko) ostvarili kao slobodni „strelci”, isključivo na bazi svojih sposobnosti i svog rada, i da u njemu nema nimalo uticaja i sadržaja društvenih okolnosti i rada siromašnih slojeva, te da su siromašni isključivi krivci za svoju sudbinu.

Sada niko drugi, pojedinci ili država, nema pravo da im osporava njihove ekonomske slobode koje oni izvode iz organizacionih komponenti poslova koje obavljaju i veza koje su na bazi toga uspostavili. Ove organizacione komponente monopolišu za sebe, ostvarujući tako privatne interese.

Uzlazna socijalna pokretljivost je moguća za mali broj partijskih ili sindikalnih aktivista, uključivanjem u razne neformalne grupe i vidove sive ekonomije, ali se time postaje bivši siromah i prestaju brige o siromaštvu i siromašnim.

6. SOCIOLOŠKI ASPEKTI PRAVA SVOJINE I EKONOMSKE SLOBODE

Liberalni stav je da bazična građanska i politička prava štite sve pojedince bez obzira na njihovo grupno pripadništvo bilo koje vrste. Primjena ovog stava na ekonomske slobode znači da sve pojedince treba prepustiti individualnim ekonomskim slobodama i oni će biti jednako ekonomski slobodni, bez obzira na njihove socijalno-strukturalne pozicije koje imaju u društvu. Liberali naglašavaju značaj slobode pojedinca u kojoj je individualna sloboda shvaćena kao sloboda od prinude, odnosno, od samovolje drugog ili drugih ljudi. Liberali slobodu pojedinca vezuju za slobodu njegovog vlasništva kao pretpostavci zadovoljenja temeljnih potreba i jamstva čvrstoće pojedinačne pozicije nasuprot državi. U tom smislu, neoliberali upućuju kritike državi blagostanja u vezi sa njenim intervencionizmom koji vodi u miješanje države u sve brojnije oblasti ne samo društvenog nego i privatnog života građana.

Konkretno govoreći: dovoljno je svakom pojedincu u Crnoj Gori obezbijediti individualna prava ekonomskih sloboda, i on će ta prava jednako ostvarivati bez obzira na to da li pripada:

- uskom krugu bogatih ili širokom krugu siromašnih;
- sloju preduzetnika ili sloju radnika;
- zaposlenim ili nezaposlenim,
- muškarcima ili ženama;
- zdravima ili invalidima i hendikepiranima;
- vladajućim ili opozicionim partijama, ili što je najgore, ni jednim ni drugim;
- bilo kojoj nacionalnoj i etničkoj strukturi;
- sjeveru ili jugu Crne Gore;
- Podgorici ili Šavniku;
- formalnim ili neformalnim društvenim gupama;
- umreženim ili neumreženim društvenim grupama.

Da li su pripadnici ovih grupa i njihova djeca sa jednakim mogućnostima, kako piše u Ustavu Crne Gore, da država „ razvija politiku jednakih mogućnosti” (čl. 18)?

U pitanju su ovdje razni oblici socijalnih razlika koje moramo imati u vidu kada su u pitanju ekonomske slobode, pri čemu ne možemo ostati samo na definisanju opštih ekonomskih sloboda pojedinaca već moramo posebno zaštititi ekonomske slobode specijalnim pravima i ustavnim mjerama diferenciranih društvenih grupa.

Ekonomske slobode pojedinca i grupnodiferencirane ekonomske slobode nijesu u koliziji, ni međusobno, ni sa drugim slobodama građana. Grupnodiferencirana prava i ekonomske slobode u vezi sa njima konzistentna su sa liberalnim principima slobode pojedinca.

Ako ostajemo samo na univerzalnim ekonomskim slobodama pojedinca, zanemarujemo realitet društvene strukture, čime se vrši apologija uspostavljenih ekonomskih i drugih monopola u društvu. A realitet društvene strukture neizostavno sadrži društvene grupe (nacionalne, etničke, slojne, formalne, neformalne i dr.) koje imaju specifičan društveno-ekonomski i politički status unutar šireg društva. Između ostalog, svaka od njih ima i *ekonomsku ulogu* koja je neodvojiva od ekonomskih sloboda.

7. GRUPNODIFERENCIRANA PRAVA NIJESU KOLEKTIVNA PRAVA

Međutim, grupnodiferencirana prava, i ekonomske slobode u vezi sa tim, ne treba miješati sa kolektivnim pravima koja vrše kolektivi nasuprot pravima koja vrše pojedinci. Grupnodiferencirana prava i ekonomske slobode u vezi sa tim odnose se na pojedinca i u njegovoj su „nadležnosti” u pogledu samostalnog korišćenja. Kao i svaka norma, i ova je sankcionisana „normativnom činjenicom” u kojoj se na različite načine ispoljava čitav karakter intra i intergrupnih odnosa. Pretpostavljene ekonomske slobode pojedinca u ovim odnosima mogu biti dovođene u pitanje, ali ni u kom slučaju ne kao u komunitarnom sistemu, u kojem se „kolektivna prava dodjeljuju kolektivitetima, i njih vrše kolektiviteti i ona su kao takva različita od prava koja se dodjeljuju pojedincima od kojih je sastavljen kolektiv” (Kimlika, 2004,71).

Ekonomske slobode koje se obezbeđuju sloju siromašnih u jednom društvu, nijesu kolektivistička prava. One se obezbeđuju pojedincima kao pripadnicima siromašnog sloja da bi se mogli razvijati i ispoljavati svoje sposobnosti u određenom društvu kao i pripadnici sloja bogatih. Ekonomske slobode na taj način dovode u istu poziciju siromašne i bogate pojedince u obrazovanju, zdravlju, zapošljavanju i uopšte rješavanju pitanja kvaliteta života. Prema tome, grupnospecifična prava i ekonomske slobode u vezi sa tim upravo su u funkciji istinske ravnopravnosti građana i slobode pojedinca.

8. „BENIGNA RAVNODUŠNOST” DRŽAVE

Liberalna teza „benigne ravnodušnosti” da država ne treba da se suprotstavlja slobodi ljudi, pogotovo ekonomskoj slobodi, da su pojedinci slobodni da ostvaruju svoje ekonomske slobode s tim da ne negiraju ekonomska prava drugih, da pretpostavke – pojedinačne i grupne – za ostvarivanje tih sloboda državu ne treba da interesuju, jer je to privatna stvar pojedinaca, utopistički proklamuje ekonomski slobodnog pojedinca, bezobzirno ga prepuštajući gruboj stvarnosti uspostavljenih monopolskih grupa.

Ona zanemaruje nastalu *sociološku inverziju* društvene zbilje, u kojoj manjinska grupa bogataša ugrožava ekonomske slobode većinske grupe siromašnih.

Ova inverzija proizvod je zakonite tendencije individualnih ekonomskih sloboda da pređu u ekonomski monopol, tj. da slobodu jednih pretvore u neslobodu drugih, i to slobodu malog broja ljudi u neslobodu većeg broja ljudi.

Prevladavanje protivrečnosti, bogati sve bogatiji, siromašni sve siromašniji, koju proizvodi i pojačava ova tendencija, mora se zasnivati na korelaciji individualnih i grupnospecifičnih prava i ekonomskih sloboda u društvu. Prema tome, pripadništvo grupi bogatih ili siromašnih, ili bilo kojoj grupi u društvu, nije samo privatna stvar pojedinca. Analitičari upozoravaju: „I sada su kao i ranije (ja bih rekao i biće sve više – S. V.), francuska predgrađa kresivo kome ne treba mnogo da se zapali, što upućuje na to da je problem ovih getoiziranih (da li treba napominjati siromašnih – S. V.) naselja primaran u zemlji, jer ugrožava bezbjednost stanovništva i njihove imovine” (Politika 28. XI 2007).

Društveni determinizam, preciznije rečeno, državni determinizam, bitno karakteriše svako od tih pripadništava, a to znači da se ne može prepustiti „benignoj ravnodušnosti” države.

Grupna prava i ekonomske slobode u vezi sa tim nijesu protiv individualnih sloboda, preduzetništva, kreativnosti i demokratije na principu kvaliteta i efikasnosti društva kao cjeline. Ona su u funkciji afirmacije „razvoja kao slobode”, pri čemu se sloboda mora imati u vidu kao cilj i sredstvo iz:

„1. Razloga procjene: ocena napretka mora biti učinjena prevashodno u smislu da li su slobode koje ljudi posjeduju uvećane,

2. Razloga efikasnosti: postizanje razvoja čvrsto zavisi od slobodnog djelovanja ljudi” (Sen, 2002,121).

Koncept „razvoja kao slobode” bazira se na perspektivi sposobnosti iz koje možemo projektovati privredne reforme koje će otkrivati prave ekonomske mogućnosti jednog društva. U tom kontekstu, pravu vrijednost i mjesto dobijaju svojinske reforme, kadrovska politika i politika zapošljavanja, obrazovanje, briga o zdravlju ljudi, ravnopravnost pojedinih slojeva i grupa i ukupni socijalni kapaciteti sadržani u svim pojedincima i socijalnim slojevima, te institucijama i organizacijama jednog društva.

Jedino u ovom konceptu možemo diferencirano identifikovati:

1. koje se ljudske potrebe zadovoljavaju i na koji način individualnim ekonomskim slobodama i u kakvoj su korelaciji sa potrebama drugih pojedinaca i društva u cjelini;

2. koje se ljudske potrebe omogućavaju grupnodiferenciranim pravima i ekonomskim slobodama u vezi sa tim i kakve intra i intergrupne odnose one proizvode;

3. uspostaviti istinsku jednakost koja zahtijeva ne identičan, već različit tretman kako bi se različito pozicionirane grupe dovele u ravnopravan položaj.

9. SISTEMSKA DEPRIVILEGOVANOST DRUŠTVENIH GRUPA

Ovim putem možemo identifikovati najznačajnije oblike systemske deprivilegovanosti pojedinih grupa u jednom društvu.

Ajris Jang ističe pet oblika osujećenja: „eksploatacija, marginalizacija, obezvlašćenje, kulturni imperijalizam i nekontrolisano nasilje motivisano grupnom mržnjom ili strahom” (prema Kimlika, 2002,211). Na osnovu ovih elemenata, ona ističe da lista osujećenih grupa u SAD uključuje oko 80% populacije.

Dvije trećine bogatstva Njemaca, procijenjenog na 5,4 biliona eura, u rukama je 10% ljudi (Berlinski institut za društvena istraživanja).

Situacija je slična, ili još gora, i u drugim savremenim društvima, pa je velika istina u konstataciji da je svijet globalan za bogate, u koje treba uračunati i „sivo bogate!”

ZAKLJUČAK

Sloboda pojedinca je ključna za pojedinačno djelovanje i na bazi toga ostvarivanje adekvatnog društvenog položaja. Ali to ne znači da možemo zanemariti pretpostavke pojedinačnog djelovanja koje mogu biti: socijalne, političke, ekonomske, grupne i dr. Ovdje se izdvajaju dvije bitne sociološke činjenice:

- 1) sloboda pojedinca i
- 2) pretpostavke u kojima je sadržan determinizam socijalnog uticaja na karakter i prostor individualnih sloboda.

Sociologija izučava slobodu pojedinca kao *socijalnu obavezu*, ali kao:

- 1) socijalnu obavezu svih članova društva i
- 2) kao socijalnu obavezu društva, posebno države.

U tom kontekstu, razvoj društva se veže za različite slobode ekonomske, političke, kulturne, nacionalne, etničke, religijske, kao i za identifikovanje različitih vrsta nesloboda koje ljude ostavljaju sa malo izbora i

malo mogućnosti da razviju i iskažu svoje sposobnosti i svoje smisleno djelovanje. U tom smislu, Amartja Sen naglašava: „Sadržajni značaj slobode ljudi uopšte, kao osnovni cilj razvoja, u velikoj meri je praćen instrumentalnom efikasnošću sloboda posebnog tipa za unapređenje sloboda druge vrste” (Sen, 2002, 12).

Priča o individualnim ekonomskim slobodama bez grupnodiferenciranih ekonomskih sloboda (naravno, i drugih sloboda), postaje pokriće za ekonomske neslobode, tj. za monopolske slobode bogatih i neslobode siromašnih i deprivilegovanih društvenih grupa. Iako neoliberali upućuju kritiku državi blagostanja u vezi sa njenim intervencionizmom, koji vodi u miješanje države u sve brojnije oblasti ne samo društvenog nego i privatnog života građana, u njihovom konceptu država ostaje kao monopolska institucija koja većinu stanovništva drži u stanju socijalne potrebe i povremeno „oblači masku dobrotvora” koji joj većini dijeli socijalnu pomoć.

Time se *solidarnost*, koja je, pored *kvaliteta*, bitna komponenta demokratskog razvoja Crne Gore, pretvara u surogat, u vidu socijalnih davanja i pomoći siromašnima (za struju i sl.), što je čista suprotnost „razvoju kao slobodi”, za koji je Amartja Sen dobio Nobelovu nagradu.

LITERATURA

- Sen, Amartja (2002): *Razvoj kao sloboda*, Beograd, Filip Višnjić.
- Arent, Hana (1991): *O revoluciji-odbrana javne slobode*, Beograd, Filip Višnjić.
- Bassom, Tibi (1995): *Krieg der Zivilizstionen*, Hamburg.
- Božović, R. Ratko (1999): *Raspad vrijednosti*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore.
- Derida, Žak (1995): *Sila zakona*, Novi Sad, Svetovi.
- Mimica, Aljoša (1991): *Radikalska sociologija*, Niš, Gradina.
- Stanovčić, Vojislav (2003): *Vlast i sloboda*, Beograd, Čigoja štampa.
- Vukićević, Slobodan (2005): *Sociologija-filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*, Beograd, Plato.
- Vukićević, Slobodan (1998): *Simuliranje promjene*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore.
- Vukićević, Slobodan (2003): *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Cetinje, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević”
- Nirenberg, Danijel (2006): *Stanje sveta*, Beograd 2006, Politika.

Vukićević, Slobodan (2007): *Svojina i vlasništvo u interdisciplinarnom razumijevanju sociologije i ekonomije*, Beograd, Institut društvenih nauka, Zbornik: *Ekonomija i sociologija*.

Radovanović, Veljko (2007): *Politika i metoda regionalnog razvoja*, Institut društvenih nauka.

Radovanović, Veljko (2007): *Umrežena ekonomija i marginalizacija nekih društvenih grupa i geografskih prostora u procesima globalizacije*, Beograd, Institut društvenih nauka, Zbornik: *Ekonomija i sociologija*.

Castells, M. (2000): *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden marketing.